

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

Ребкало М.М.,

кандидат наук із державного управління,
доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Академії Державної пенітенціарної служби

УДК 341.1/8

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2020.1.22>АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ АРКТИКИ
ТА ЗАХОДИ ЩОДО ЙОГО СТАБІЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Арктика – це частина земної кулі, яка межує з Євразією і Північною Америкою, найбільшим складником якої є Північний Льодовитий океан. Всі острови Арктики знаходяться під суверенітетом Данії, Канади, Росії й США. Фінляндія, Швеція й Ісландія теж вважаються арктичними країнами. Арктика є багатим регіоном на мінеральні (нафта, газ, сульфід, вугілля, залізна руда, діаманти) та біологічні ресурси. Правовий режим Арктики врегульовується нормами міжнародного морського права, національного законодавства арктичних держав, двосторонніми угодами. Спеціального міжнародного договору з цього приводу немає. Зміни кліматичного характеру та зростання потреби світової спільноти у корисних копалинах вуглецевого походження підвищують увагу до розробки цього регіону як арктичних, так і не арктичних країн, що може привести до дестабілізації процесів освоєння макрорегіону та порушення його правового статусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми Арктики протягом останнього часу все більше привертають увагу вчених у галузі міжнародного права. Так, Я.А. Павко проаналізувала сутність і термінологічні особливості правового режиму цього північного району; Н.О. Яшна звернула увагу на проблеми конфліктності у регіоні; О.П. Єлезаров розкрив зміст принципу розподілу сфер впливу на морські арктичні простори; С.С. Жильцов присвятив статтю проблемам геополітичної боротьби за контроль над Арктикою. Загальним у проведених дослідженнях згаданих науковців є тенденції до інтенсифікації процесів освоєння Арктики. На думку автора, така ситуація вимагатиме від міжнародної спільноти збільшення уваги до збереження правового режиму регіону у незмінному стані, що й обрано темою статті.

Мета статті – в контексті політики та стратегії країн Арктичної Ради визначити ключові аспекти правового статусу Арктики, проаналізувати можливі перспективи розвитку та окреслити заходи з його стабілізації.

Виклад основного матеріалу. Темпи освоєння ресурсів Північного Льодовитого океану дедалі зростають. Цей процес здійснюється в межах вимог Конвенції ООН із морського права, яку було прийнято у 1982 році (далі – Конвенція)ають місце прояви до розширення зон впливу у макрорегіоні з боку окре-

мих країн (Данія, Канада, Росія), а саме звернення до відповідної Комісії ООН про перегляд кордонів континентального шельфу Північного Льодовитого океану. Такі й подібні дії вказують на бажання арктичних країн легально збільшити розміри морських просторів для власної розробки, що в перспективі може призвести до спроб змінити міжнародно-правовий статус цих територій (наприклад, встановити над ними державний суверенітет). Кращому розумінню перспектив розвитку подій в Арктиці посприє дослідження основних аспектів державної політики та стратегії, яких дотримуються країни Арктичної Ради.

Королівство Данія має свої національні інтереси в Арктиці, оскільки їй належить Гренландія та Фарерські острови загальною площею понад 2 мільйони кв. км. Данія провела комплекс державно-правових заходів, спрямованих на формування ефективної національної системи регулювання арктичними територіями. Так, було прийнято нормативний акт «Данія, Гренландія і Фарерські острови: Стратегія Королівства Данія в Арктиці на 2011–2020 роки». У ньому визначено основні аспекти діяльності Данії в Арктиці: створення мирної та безпечної Арктики в межах норм міжнародного права; формування механізму регулювання безпечних умов судноплавства та здійснення інших суверенних прав Данії в арктичному регіоні; застосування сучасних екологічно безпечних технологій при розробці родовищ корисних копалин; моніторинг біоресурсів; належне ставлення до клімату, довкілля, природи Гренландії, Фарерських островів та арктичних вод, розширення знань із цього приводу, захист природного біорізноманіття; протидія глобальним викликам і небезпекам, розширення міжнародної співпраці як на двосторонній основі, так і шляхом участі в роботі міжнародних організацій [1, с. 26, 31, 37].

Основи арктичної політики **Ісландії** затверджені Альтингом (парламентом) і містять такі позиції: забезпечити вплив Ісландії на розвиток макрорегіону з урахуванням його економічної, екологічної та географічної важливості; опора на Конвенцію у розв'язанні проблем, які виникають в Арктиці; розширювати співробітництво з Фарерськими островами та Гренландією; підтримувати права корінних народів Півночі, забезпечувати участь у прийнятті рішень, які стосуються їх інтересів; розвивати співробітництво з іншими державами та зацікавленими сторонами з інтересів Ісландії

в Арктиці; протидіяти зміні клімату, викликаного людським фактором; протистояти будь-яким формам мілітаризації регіону [2].

Канада займає 40% території Арктики з населенням понад 200 тис. осіб. Реалізація її арктичних пріоритетів здійснюється за участю уряду та окремих його департаментів. У Канаді затверджено Арктичну й Північну політичну рамкову програму, у якій сформульовані загальні засади освоєння цього макрорегіону. Ключовими її аспектами є зміцнення міжнародного порядку в регіоні, розширення взаємодії з арктичними й іншими державами; виявлення причин і наслідків зміни арктичного клімату; відновлення міжнародних відносин із корінними народами Арктики; підтримка сталого економічного розвитку Півночі; номінація Канади як лідера з арктичних досліджень [3].

Арктична стратегія **Королівства Норвегії** забезпечується комплексом нормативно-організаційних заходів, спрямованих на сталий, безпечний розвиток регіону на довгостроковий період. У квітні 2017 року уряд Норвегії затвердив «Арктичну стратегію Норвегії: між геополітикою та соціальним розвитком». Її ключовою метою є приведення північної території країни до стану найрозвиненішого регіону. Цим актом передбачено розширення відомостей про клімат і навколишнє середовище; моніторинг ситуацій, які можуть негативно вплинути на безпеку морського судноплавства; сприяння сталому розвитку розвіданих морських нафтових родовищ і поновлення морської флори і фауни; дослідження розвитку наземного бізнесу в регіоні; удосконалення інфраструктури та зміцнення міжнародного транскордонного співробітництва; збереження культури, національної самобутності корінних народів [4, с. 16, 18, 19].

Російська Федерація не залишає без уваги підконтрольну їй Арктичну територію. Так, у 2013 році була затверджена «Стратегія розвитку Арктичної зони на період до 2020 року», основними пріоритетами якої стало ефективне використання ресурсів Півночі; поліпшення життя людей, які заселяють регіон; перетворення Північного морського шляху в транспортну магістраль національного та міжнародного значення; раціоналізація державного управління регіоном. Стратегія розвитку арктичної зони включає контроль за станом екології. Зокрема, передбачається створення ефективної системи екологічного морського нагляду, удосконалення механізму захисту населення та природи від згубної дії небезпечних відходів [5].

У Законі **Сполучених Штатів Америки** «Про дослідження і політику в Арктиці» сформульовані цілі, яких домагається країна у зазначеному північному регіоні. Серед них доцільно виокремити підтримку національної безпеки в північних районах; захист навколишнього середовища та його збереження; сталий економічний розвиток регіону; розширення співпраці між арктичними державами; залучення корінних народів Півночі до розв'язання завдань, які їх стосуються; посилення наукового моніторингу екологічних проблем на місцевому, регіональному і глобальному рівнях [6]. На виконання цього закону у Сполучених Штатах Америки розроблено програми, основними

ідеями яких є ефективна реалізація державної політики в Арктиці.

З восьми арктичних країн **Фінляндія** була сьомою за унормуванням своєї позиції стосовно заполярних територій. Так, у 2010 році затверджено Арктичну стратегію, яку підписав Прем'єр-міністр Фінляндії. Вона включає створення безпечних умов у регіоні; охорону навколишнього середовища; розвиток економіки та інфраструктури північних морів і територій; сприяння арктичній політиці Європейського Союзу й інше. На державному та громадському рівнях здійснюються заходи з підтримки північних народів. Розв'язання проблем інфраструктури узгоджується з усіма зацікавленими державами й на основі норм міжнародного права [7].

Королівство Швеція всіляко підтримує політику тих держав, які вважають Арктику регіоном виключно з безпечним рівнем міжнародної напруги. Швеція офіційно висловила заяву відносно того, що не має територіальних претензій в Арктиці і всіляко сприяє реалізації політики Євросоюзу в цьому регіоні. Внаслідок цього Швеція виступає за економічно стабільний розвиток Арктики та ефективну розробку біоресурсів моря, континентального шельфу, а також ліквідації технічних бар'єрів, які заважають нормальній торгівлі. Швеція протидіє нераціональній і небезпечній розробці природних ресурсів Арктики. Країна сприяє розширенню можливостей для корінних народів Півночі, допомагає збереженню і розвитку їхньої самобутності та культури [8].

Викладене вище дає можливість узагальнити основні аспекти державної політики країн Арктичної Ради стосовно освоєння макрорегіону: економічний розвиток Арктики повинен здійснюватися з використанням найсучасніших і безпечних технологій і відповідно до норм міжнародного морського права; розширення знань про клімат, навколишнє середовище у регіоні, моніторинг біоресурсів, розширення в цьому напрямі міжнародної співпраці як на двосторонній основі, так і шляхом участі в роботі міжнародних організацій; протидія будь-яким формам мілітаризації регіону, яка повинна реалізовуватися за участю міжнародної спільноти; розвиток інфраструктури в північних водах і зміцнення міжнародного транскордонного співробітництва на основі принципів міжнародного права; збереження і розвиток самобутності, культури корінних народів Півночі, забезпечення їх належними умовами життєдіяльності. Не вдаючись до розкриття сутності статей 3, 56, 61, 76, 87, 119, 133, 137, 301 Конвенції ООН із морського права, слід зазначити, що зміст стратегії Арктичних Країн, механізм їх реалізації відповідають вимогам чинного міжнародного морського права [9].

Незважаючи на значні зусилля арктичних країн із підтримки стабільності регіону, його прискорене освоєння може породити наслідки, які негативно вплинуть на чинний правовий баланс. Так, Канада внесла на розгляд Комісії ООН із меж континентального шельфу досє з заявкою на великі території під поверхнею Північного Льодовитого океану аж до Північного полюсу, на які претендують і Росія, і Данія. Така та подібні

ситуації сприяли виникненню наукових поглядів із поділу водної частини й морського дна Арктики. Першим (умовно) є секторальний поділ території Північного Льодовитого океану між Данією, Канадою, Норвегією, США та Росією. Така диспозиція може спровокувати в цих та інших країнах бажання встановити суверенітет над певними секторами згаданого океану.

Наступний – конвенційний підхід. Відповідно до нього країни Арктичної Ради мають права на територіальне море та на розробку виключної економічної зони й континентального шельфу. Весь інший морський простір – це відкрите море. Є ще й третій погляд, представники якого з позиції геополітичного положення Арктики схиляються до того, щоб її морський простір поділити на територіальне море (12 морських миль), виключну економічну зону (до 200 морських миль), континентальний шельф (не більше 350 морських миль). Вся інша водна й підводна територія має отримати особливий міжнародно-правовий статус, однаковий для всіх країн міжнародної спільноти, і який повинен містити більш жорсткі, ніж передбачені чинною Конвенцією, вимоги з його освоєння [10].

Зазначені підходи дають змогу сформулювати деякі припущення (гіпотези) стосовно правового статусу Арктики в майбутньому. Гіпотеза перша. У вересні 1996 року Данія, Ісландія, Канада, Норвегія, Росія, США, Фінляндія, Швеція створили Арктичну Раду для здійснення співпраці, координації та взаємодії з різних питань. Враховуючи те, що вказані держави мають значний авторитет серед міжнародної спільноти, можна очікувати з їх сторони лобювання змін до Конвенції або навіть прийняття нового акту з преференціями для себе. Наслідки такої ситуації важко спрогнозувати, але слід сподіватися, що вона не призведе до дестабілізації як всередині, так і навколо макрорегіону.

Гіпотеза друга. Якщо викладене у попередньому варіанті не знайде підтримки серед країн міжнародної спільноти (що найбільш імовірно), то держави Арктичної Ради можуть сепаратно між собою досягнути угоди стосовно розділу території для власного контролю й подальшої розробки (секторальний поділ). Наслідком цього може стати їх відмова від визнання Конвенції в цілому або окремих її частин (до речі, США Конвенцію ще й досі не визнали). Не виключається застосування військової сили задля підтримки контролю над зазначеною територією, що неминуче призведе до мілітаризації регіону, а це суперечить нормам міжнародного права стосовно Арктики й беззаперечно буде мати негативну оцінку з боку міжнародної спільноти.

Гіпотеза третя. Країни арктичного регіону можуть власним законодавством визнати певний арктичний сектор своєю державною територією. Маючи потужний криголамний і військово-морські флоти, вони можуть забезпечити контроль над певним морським простором і морським дном. Цю думку підтверджують дії Російської Федерації, яка почала створювати нові північні військові бази, формувати військовий криголамний флот, проводити військові навчання й інше. Аналогічні заходи можуть бути реалізовані США, Канадою, Норвегією або Китаєм. Слід очікувати,

що це приведе до збурення негативних геополітичних наслідків, а тому її (гіпотезу) слід вважати з точки зору міжнародного права та здорового глузду малоімовірною і деструктивною. Автор схиляється до того, що розглянуті припущення не мають реальних перспектив розгортання, але не виключаються несподівані форс-мажорні обставини (техногенні, природні, геополітичні), які можуть призвести до непередбачуваних наслідків і дестабілізації у регіоні.

Висновки. Міжнародного договору, який визначає правовий статус Арктики, поки не існує. Правовий статус Арктики регулюється нормами міжнародного права, національного законодавства арктичних держав і двосторонніми угодами. Підвищений інтерес до цього регіону може породити ситуації, які будуть розгортатися по-різному, тому стабілізація правового режиму Арктики є об'єктивною необхідністю для міжнародної спільноти. Одним із заходів у цьому напрямі має стати надання морського простору, який лежить за межами 200 мильної зони, особливого правового режиму. Основні положення такого режиму потребують досконалого опрацювання з урахуванням усіх можливих викликів, що є окремою темою для наукової розробки та можливо й для дискусії.

Наступним заходом є створення ефективного механізму реалізації такого режиму. Автор вважає за доцільне включити в цей механізм усі дозволені міжнародним правом засоби впливу, які повинні застосовуватися країнами-членами Організації Об'єднаних Націй солідарно і в обов'язковому порядку до держав-правопорушників. Подальший захід ґрунтується на тому, що на період оновлення правового статусу Арктики доцільно ввести мораторій на усі види діяльності (крім наукової та контрольованого лову риби та ракоподібних) в межах району відкритого моря Північного Льодовитого океану, заборонити знаходження у цьому районі (над водою і під водою) військово-морських сил будь-якої держави. Такі та інші подібні дії міжнародної спільноти позбавлять бажання деяких країн перетворити Арктику в джерело свого збагачення та у зону вирішення власних геополітичних інтересів. Отже, для підтримання стабільного стану арктичного регіону доцільно удосконалити його правовий статус, а розглянуті заходи можуть позитивно слугувати цьому процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Danmark, Grønland & Færøerne: Kongeriget Danmarks Strategi for Arktis 2011-2020. ISBN 978-87-7087-559-2. Copenhagen, 2011. 58 s.
2. Þingsályktun um stefnu Íslands í málefnum norðurslóða. 28 March 2011. URL : www.althingi.is/altxt/139/s/1148.html (дата звернення: 20.09.2019).
3. Canada's Arctic Foreign Policy. 12 May 2017. URL: https://www.international.gc.ca/world-monde/international-relations-relations-internationales/arctic-arctique/arctic_policy-canada-politique_arctique.aspx?lang=eng (дата звернення: 23.09.2019).
4. Forskningsredets policy for 2014-2023. ISBN 978-82-12-03263-7. Oslo : Norges forskningsråd, 2013. 32 s.
5. Стратегия развития Арктической зоны Российской Федерации и обеспечение национальной безопасности на период до 2020 года : утв. Указом Президента Российской Федерации от 08.02.2013 № Пр-232. URL:

<https://legalacts.ru/doc/strategija-razvitija-arkticheskoi-zony-rossiiskoi-federatsii-i/> (дата звернення: 25.09.2019).

6. Arctic Research and Policy Act (ARPA). 31 Jul 1984. URL: https://www.nsf.gov/geo/opp/arctic/iarpc/arc_res_pol_act.jsp (дата звернення: 20.09.2019).

7. Arktinen tutkimusohjelma 2014-2018. 16 January 2014. URL: www.aka.fi/Tiedostot/Tiedostot/Arctic/FINAL_Arktinen%20ohjelmamuistio%20suomeksi.pdf. (дата звернення: 10.10.2019).

8. Sveriges strategi för den arktiska regionen 12 May 2011 URL: [https://www.regeringen.se/content-](https://www.regeringen.se/contentassets/2c099049a492447b81829eb3f2b8033c/sveriges-strategi-for-den-arktiska-regionen)

[assets/2c099049a492447b81829eb3f2b8033c/sveriges-strategi-for-den-arktiska-regionen](https://www.regeringen.se/contentassets/2c099049a492447b81829eb3f2b8033c/sveriges-strategi-for-den-arktiska-regionen) (дата звернення: 08.10.2019).

9. Конвенція з морського права : Міжнародний документ ООН від 10.12.1982. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_057https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_057 (дата звернення: 11.10.2019).

10. Жильцов С.С. Международно-правовой статус Арктики: итоги и перспективы. *Научный вестник Дипломатической академии Украины*. 2014. Вип. 21(2). С. 133–137.

Ребкало М.М. АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ АРКТИКИ ТА ЗАХОДИ ЩОДО ЙОГО СТАБІЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена правовим аспектам сучасного розвитку Арктики. Зазначено, що в останні десятиріччя відбулося нормативне оформлення арктичної діяльності як самостійного напряму стратегічного планування і державної політики циркумполярних країн. Принциповим становищем національних стратегій освоєння Арктики є реалізація економічних інтересів у макрореєні. Стратегії Арктичної Ради єдині в частині становлення національної ідентичності цих держав як ключових у регіоні. Їх офіційні погляди близькі в оцінці усіх факторів глобального значення, які істотно впливають на загальний стан макрореєну.

Встановлено, що спільність таких викликів як вразливість нерозвинених інфраструктур і екосистем, зміни клімату, високі витрати при освоєнні ресурсів, низька транспортна доступність і заселеність разом із недостатніми обсягами і системністю знань визначають такі цілі арктичних стратегій як інтенсифікація досліджень за певними напрямками, упровадження їх результатів в основу економічної, соціальної і регіональної політики, а також розвиток міжнародного співробітництва.

Зроблено висновок, що внаслідок інтенсифікації процесів розробки Арктики можуть виникнути спроби з перегляду її чинного нормативно-правового статусу. У статті аналізуються основні підходи з боку вчених більшості арктичних країн до проблем поділу багатомірного простору Арктичного регіону в сучасних умовах. Викладає авторські погляди стосовно можливого розвитку подій, спрямованих на зміну правового режиму освоєння арктичних територій та проілюстровано з цього приводу певні наслідки для міжнародної спільноти. Висунуто припущення про те, що в сучасних умовах потужним фактором у недопущенні негативного розвитку подій щодо спроб змінити чинний правовий режим освоєння Арктики всупереч наявному у регіоні має стати консолідація зусиль міжнародної спільноти у застосуванні усіх можливих правових засобів протидії подібним проявам.

Ключові слова: Арктика, арктичні країни, арктичний регіон, макрореєн, арктична стратегія, міжнародно-правовий статус, міжнародно-правові заходи, міжнародна спільнота.

Rebkalo M.M. CURRENT ASPECTS OF INTERNATIONAL LEGAL STATUS OF THE ARCTIC AND MEASURES OF ITS STABILIZATION

The article addresses to the problems of the current development of the Arctic and the regulation of its international legal status. Over the past decades, the Arctic countries have made significant successes in this direction. Discussions about determining the international legal status of the Arctic area are taking place in the context of growing geopolitical rivalry and the struggle for control over the Arctic oil and gas potential. The article analyzes national strategies for the Arctic area and generalizes its content. Among its main elements are the following: industrial development of the Arctic should be carried out using modern safe technologies; mandatory climate research in the area; monitoring of biological resources renewal, expansion of international cooperation in this area; counteracting the militarization of the area; development of the Arctic infrastructure; strengthening international cooperation based on the principles of international maritime law; development of the indigenous peoples of the North. The article also illustrates the Arctic countries' desire to increase their international prestige by establishing partnerships with other states through dialogue and cooperation through various declarations and organizations.

The article states that the development of this territory by the world's leading states causes problems related to the development of marine space on the seafloor of the Arctic Ocean. It is emphasized that there are different scientific views in the world regarding the solution of these problems. Their content is analyzed. The material presented in the article allowed the author to express several hypotheses regarding the possible deployment of the situation around the Arctic. It is suggested that this will lead to the aggravation of the situation in the area and the attempt to change the international legal regime of the Arctic region.

The author has formulated several hypotheses about the realizing of events around the international legal status of the Arctic, which can lead to undesirable consequences for the international community. Measures of normative content are proposed to prevent uncontrolled development of the Arctic and aggravation of the geopolitical situation.

Key words: Arctic, Arctic Countries, Arctic region, macro-region, Arctic strategy, international legal status, international legal measures, international community.